

Мороз М.Б.

здобувач вищої освіти

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника

Науковий керівник: к.філол.н., доцент Пена Л.І.

ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ТОПОНІМІКА РІДНОГО КРАЮ» У ШКІЛЬНИЙ КУРС: МЕТА, ПЕРЕВАГИ, СИСТЕМА РІЗНОТИПНИХ ЗАВДАНЬ

***Анотація.** У статті розкрито переваги впровадження у шкільний курс дисципліни «Топоніміка рідного краю», а також розроблена низка вправ, які можна використовувати на уроках, гурткових та факультативних заняттях у загальноосвітніх закладах, що може допомогти розширити кругозір учнів, збагатити лінгвістичні вподобання. Вправи розроблені на зібраному матеріалі географічних назв села Гаврилівка Надвірнянського району Івано-Франківської області.*

***Ключові слова:** топонім, топоніміка, шкільний курс української мови, різноміснє завдання.*

***Moroz M. Implementation of the discipline «toponymy of the native region» in the school course: purpose, advantages, system of different types of tasks.** The article reveals the advantages of introducing the discipline "Toponymy of the native region" into the school course, as well as developed a number of exercises that can be used in lessons, group and optional classes in general educational institutions, which can help expand the horizons of students, enrich linguistic preferences. The exercises are developed on the collected material of the geographical names of the village of Havrylivka Nadvirnyan district Ivano-Frankivsk region.*

***Key words:** toponym, toponymy, Ukrainian language school course, various tasks.*

Мова відіграє ключову роль у формуванні світогляду школярів, оскільки вона допомагає їм вербалізувати свої уявлення про світ. Профільне навчання з мови передбачає не лише засвоєння знань, а й уміння застосовувати їх у практичній діяльності та спілкуванні. Сучасна

школа, коли випускає учнів, має відповідати на потреби суспільства, таким чином готувати випускників до вирішення різноманітних завдань та формувати в них ціннісний потенціал, активність і відповідальність [2].

Актуальність дослідження полягає в тому, щоби збагатити практичні заняття різноманітними завданнями, які розвиватимуть в учнів цікавість до мови, спонукатимуть до власних досліджень. Також такі вправи допоможуть учителям, які можуть на основі вже готових завдань розробити власні, використовуючи топонімійний матеріал своєї місцевості.

Мета статті – висвітлити переваги введення у шкільний курс нової топонімійної дисципліни, а також розробити для таких занять завдання, які допоможуть краще зрозуміти та зафіксувати вивчену теорію.

Виклад основного матеріалу. В одній із публікацій тез виступу на тему «Навчально-виховний потенціал топоніміки під час вивчення української мови», що були опубліковані в збірнику матеріалів IV Міжнародної студентської наукової конференції «Цифровізація науки та сучасні тренди її розвитку» (12 квітня 2024 рік, м. Львів, Україна. С. 100-103), було обґрунтовано необхідність ввести додаткову дисципліну «Топоніміка рідного краю» у шкільний курс, адже це покращить рівень знань та розширить кругозір учнів, вони збагатяться як мовними знаннями, так і культурними.

Для початку цю дисципліну можна ввести у шкільний курс для профільних загальноосвітніх закладів із гуманітарним нахилом, а пізніше й для інших типів шкіл; її може викладати як учитель-словесник, так і спільно зі вчителями історії та географії, адже це «як інтегральна дисципліна, крім притаманних їй спеціальнонаукових знань і методів, використовує також знання та методи інших наук: етнології, етногеографії, лінгвістики, історії тощо. Повною мірою взаємозв'язки між цими галузями знань можна розкрити при дослідженні топонімів...» [2].

Також можна для шкіл із непрофільними предметами українська мова та література проводити факультативні та гурткові заняття. Або ж, на нашу думку, викладати основний теоретичний матеріал під час вивчення дисципліни, а більш поглиблено практично розглядати топоніми на додаткових заняттях; здійснювати різноманітні екскурсії, подорожі на території свого населеного пункту та ін.

Хоч у школах не вивчається окремо розділ ономастики, проте під час вивчення власних і загальних назв розглядається написання географічних номенів.

Є багато переваг введення такої дисципліни, яка сприятиме розвитку учнів, формуванню їхньої культурної та громадянської ідентичності. Назвемо основні переваги щодо цієї інновації:

– розвиток локальної ідентичності та патріотизму: дослідження топоніміки рідного краю допомагає учням краще зрозуміти історію та культуру свого регіону. Знання про походження назв місцевостей, вулиць, річок та інших географічних об'єктів формує в них почуття належності до свого краю та сприяє розвитку патріотизму;

– розвиток дослідницьких навичок: вивчення топоніміки включає елементи наукового дослідження, що розвиває в учнів навички роботи з джерелами, синтезом інформації та критичним мисленням. Діти вчать самостійно проводити дослідження, збирати дані, робити висновки та презентувати свої знахідки, що є важливими навичками в сучасному світі;

– підвищення інтересу до рідної мови: топономастика як галузь мовознавства сприяє підвищенню інтересу до вивчення рідної мови. Дослідження походження та семантики назв допомагає краще зрозуміти лінгвістичні процеси, історичний розвиток мови, взаємовпливи інших мов та культур. Це збагачує словниковий запас учнів та поглиблює їхні знання з української мови;

– виховання громадянської відповідальності: знання про географічні назви рідного краю сприяє вихованню в учнів громадянської відповідальності. Вони усвідомлюють важливість збереження історико-культурної спадщини, дбайливого ставлення до навколишнього середовища та активної участі в житті громади. Це формує відповідальне ставлення до свого краю та прагнення зробити внесок у його розвиток;

– стимулювання інтеграції з іншими дисциплінами: топоніміка є міждисциплінарною наукою, яка інтегрує знання з різних предметів, таких як історія, географія, мова, література, етнографія та ін. Вивчення топонімів у шкільному курсі сприяє поглибленню знань з цих дисциплін та формуванню в учнів цілісного уявлення про навколишній світ. Вивчаючи номени, учні здобувають глибші знання про історичні події, видатних осіб, природні особливості та культурні традиції своєї

місцевості, що, зі свого боку, сприяє формуванню цілісного світогляду та розуміння зв'язків між різними аспектами життя;

– розвиток навичок комунікації: дослідження та презентація результатів роботи з топоніміки сприяють розвитку комунікативних навичок учнів. Вони навчаються ефективно висловлювати свої думки, презентувати інформацію перед аудиторією, працювати в групах та вести дискусії. Це важливі навички, які знадобляться в майбутньому навчанні та професійному житті.

Використання топоніміки в шкільному курсі передбачає застосування різноманітних завдань, які сприяють всебічному розвитку учнів та підвищенню їхнього інтересу до вивчення рідного краю.

Далі наведено різнотипні (інтерактивні) топонімійні завдання, які можуть бути інтегровані в навчальний процес.

ЗАВДАННЯ 1. «Юні дослідники». Знайдіть правильне тлумачення онімів, використовуючи довідку, та напишіть, що позначає назва (річка, дорога, вулиця та ін.).

Газон, Куба, Довбуша, Глибокий, Соснина, Опрашина, Нижня.

Довідка:

- «вказує на те, що притока є досить глибокою»;
- «назва утворена способом трансонімізації, неподалік є однойменний ліс, на місці якого був хутір. Номен походить від апелятива *опрашина*, що означає «окрема садиба, хутір» або можна порівняти з дієсловом *прашувати* «полоти, сапати», тоді назву можна трактувати як «оброблювана ділянка землі»»;
- «походить від назви острівної країни: люди самі так вирішили назвати цей куток через його віддаленість від села тому, що ця місцевість лежить вздовж річки Велесниця, а цей куток – як однойменний острів. Утворився за допомогою абсолютної трансонімізації. Також цю частину називають *В ліпах*, адже там був панський двір, який обсадили липами, а також уздовж дороги з обох боків. Тому назва походить від флороніма *липа*, який вказує на велику кількість цих дерев. Спосіб словотворення – онімізація (лексико-семантичний)»;
- «розміщена в нижній частині села, тому відповідна назва, інша неофіційна назва *Стéжка* «доріжка, протоптана звірами або людьми чи спеціально зроблена людьми»»;

– «колись була панська гуральня і, коли вона працювала, «диміла, йшли пари і пан казав: «Давайте, газуйте», так підганяв робітників», щоб гуральня працювала швидше – «газувала»;

– «на честь українського опришка, який проходив селом у рік своєї смерті (навіть побутує легенда про заховані його скарби поблизу присілка Федорівка, біля потічка Синиловець). Попередня назва була заідеологізована, пов'язана з іменем на честь М. Щорса – більшовика, військового ватажка під час радянсько-української війни»;

– «походить від флороніма *сосни*, утворена в результаті приєднання суфікса *-н-*, морфологічним способом. Назва вказує на флору лісу».

ЗАВДАННЯ 2. Послухайте текст-легенду, выпишіть топоніми і вкажіть діалектні риси (фонетичні, морфологічні) цих онімів.

Легенда про Данилову долину

Колись був у нашому силі великий богач Данило. Він мав два сини і волів, і багато полі. Від Гупчина і аш до дуба, де пасли корови, се було його поле. Він орав-орав не один тиждень разом з синами, бо багато полі. І якось на Рахмана, жидівський Велигдинь взев двух синів і воли, і пішов орати. Мама його спинела, аби ни йшов, бо то свето, ни можна нічо робити, а він каже мамі: «Мамо, шо ви сі розумієтисі. Кіко орав і нічо ни було, і нині нічо ни буди». І так вни пішли орати та й сі провалили там, того сі називає Данилова долина. І типер ніяка худобина, ні кінь ни йде туда, бо всьо стрегне, страшна стрясовина. А худобина всьо чує.

ЗАВДАННЯ 3. Прочитайте текст, поясніть значення оніма Гупчин. Від яких слів утворилась назва (підказка у змісті)? Розіграйте сценку з легенди.

Легенда про місто Крамарськ

Жив колись багатий пан на наших землях, і кажут, що був поганим, скупим, мав лихі очи, того їздив з зав'язаними очима і скованими руками, бо на шо сі ни дивив, всьо гинуло: люди, худобина, хати руйнувалисі.

Якось їхав через місто Крамарськ, вно було багате, файни. Пан багато чув про него і схотів подивитисі. Попросив слугу розв'їзати йому очи, але слуга не хотів, бо знав про лихі його очи, але пан преказав – що зробиш. Розв'їзав, потививсі той пан, сподобалосі йому місто і взели завидки і сказав, що файни місто, але хісна з него ни буди, бо якби було велике, а то мале, али його ни буди. Минув пан Гупчин так і провалилосі вно з людьми. Приїздили і досліджували се місце. Навіть чоловіки з села сімдисіть тичок в'їзали і туду пускали, ни знайшли дна. Того кажут, що яма без дна. Як і типер піти, можна увидіти ту яму.

ЗАВДАННЯ 4. Омонімічний кросворд «Гідроніми».

Питання:

1. Річка отримала таку номінацію від свого вороного відтінку «кольору воронячого крила, чорна з металевим полиском», «чорна» це також вказує на забарвлення ґрунту русла [1].

2. Ліва притока, назва якої не пояснена в сучасній топоніміці, проте під час нашої ономастичної розвідки виникли припущення, що вона утворена від двох основ *син(ій)* і *ловець*, а за переказами жителів «береги потічка були із синою глиною, її вибирали і використовували для змащення токів у стодолах та призьб коло хати». Можливо, жителі послуговувалися словом *ловець-ловити* «як вибирати» глину, а *син* від *синя*, звідси і походить назва.

3. Назва походить від імені бога Велеса. Колись на берегах цієї річки люди займалися скотарством і мали свого покровителя Велеса, бога-опікуна худоби на честь якого назвали водний об'єкт, щоб показати йому свою вдячність і прихильність. Номен утворений від антропоніма *Велес* суфіксальним способом.

4. Притока протікає в лісі, вона є природним кордоном між селами Гаврилівка і Перерісль. Територія лісу до потічка належить до Гаврилівки, у селі прийнято казати про ділянку, яка належить комусь «по якусь частину – моє», тому, можливо, і в цій назві закладена ця семантика, а оскільки в основі лежить слово *ліс*, то можна трактувати цю назву так: «по цей ліс – територія села». Тут застосовано конфіксальний спосіб словотворення: префікс по-, суфікс -к.

5. Походить від апелятива *гóрод* у значенні «місто» з додаванням суфікса -ищ-, що виявляє аугментативність (збільшення) території, тобто

це не маленьке місто, а значно більше. Цей потічок протікає гóродом або на території городища. У цій номінації відбулася експліцитна деривація іменника, тобто *моція* – слово чоловічого роду городище перейшло до іменника іншого роду – жіночого, у результаті утворилося Городищниця за допомогою суфікса -ниц-. Цей водний об'єкт дотепер протікає на місці давнього міста (городища) Крамарське. Назва утворена морфологічним способом, суфіксацією.

Відповіді: Ворона, Синиловець, Велесничка, Полімське, Городишниця.

По горизонталі: 1. Річка отримала таку номінацію від свого воронячого відтінку «кольору воронячого крила, чорна з металевим полиском», «чорна» це також вказує на забарвлення ґрунту русла. 3. Назва походить від імені бога Велеса. Колись на берегах цієї річки люди займалися скотарством і мали свого покровителя Велеса, бога-опікуна худоби на честь якого назвали водний об'єкт, щоб показати йому свою вдячність і прихильність. Номен утворений від антропоніма Велес суфіксальним способом. 5. Походить від апелятива *го́род* у значенні «місто» з додаванням суфікса -ищ-, що виявляє аугментативність (збільшення) території, тобто це не маленьке місто, а значно більше. Цей потічок протікає гóбродом або на території городища. У цій номінації відбулася експліцитна деривація іменника, тобто *моція* – слово чоловічого роду городище перейшло до іменника іншого роду – жіночого, у результаті утворилося *Городищниця* за допомогою суфікса -ниц-. Цей водний об'єкт дотепер протікає на місці давнього міста (городища) Крамарське. Назва утворена морфологічним способом, суфіксацією.

По вертикалі: 2. Ліва притока, назва якої не пояснена у сучасній топоніміці, проте під час нашої ономастичної розвідки виникли припущення, що вона утворена від двох основ синій(ий) і ловець, а за переказами жителів «береги потічка були із синою глиною, її вибирали і використовували для змащення токів у стодолах та призьб коло хати». Можливо, жителі послуговувалися словом *ловець*-ловити «як вибирати» глину, а син від синя, звідси і походить назва. 4. Притока протікає у лісі, вона є природним кордоном між селами Гаврилівка і Перерісль. Територія лісу до потічка належить до Гаврилівки, у селі прийнято казати за ділянку, яка належить комусь «по якусь частину – моє», тому, можливо і в цій назві закладена ця семантика, а так, як в основі лежить слово *ліс*, то можна трактувати цю назву так «по цей ліс – територія села». Тут застосовано конфіксальний спосіб словотворення: префікс *по-*, суфікс *-к*.

Завдання розроблене на сайті *Розвиток дитини* (<https://childdevelop.com.ua/generator/letters/cross.html#CR23E986B15>).

ЗАВДАННЯ 5. Напишіть розповідь «Топоніми мого села». Використовуйте легенди та власні здогадки щодо походження назв.

ЗАВДАННЯ 6. Випишіть у зошит топоніми, які мають діалектні риси (Наприклад, Гупчин: у слові відбувається оглушення губного. Як ми знаємо, що в південно-західному наріччі у препозиції кореневі дзвінкі приголосні зазнають асиміляції перед глухими. Тому нерідко у письмових джерелах можна побачити Губчин, а не Гупчин, як вимовляють місцеві жителі).

Висновки. Вивчення топоніміки є, на наш погляд, важливим елементом шкільної програми, що сприяє розвитку мовних, культурних та географічних знань учнів.

Топоніміка, лексикологія, етимологія та діалектологія взаємодіють між собою, створюючи комплексне уявлення про походження, значення та функціонування географічних назв у мовній системі. Розгляд топонімів через призму цих розділів мовознавства дає змогу глибше зрозуміти не тільки мовну структуру, але й культурну та історичну спадщину України. Це знання, зі свого боку, сприяє більш ефективному та цікавому викладанню української мови в загальноосвітніх школах.

Топоніми відображають історичні, культурні та природні особливості певних регіонів, формуючи таким чином цілісне уявлення про навколишній світ. Вивчення цих онімів у загальноосвітніх закладах допомагає розвивати у школярів навички аналітичного мислення, розширює їхній світогляд та сприяє формуванню національної ідентичності.

Одним з ефективних підходів до вивчення топонімів є використання різнотипних завдань як бази практичного матеріалу. Такий підхід уможливорює забезпечити інтерактивність та залучення учнів до навчального процесу, стимулюючи їх до активного пізнання та дослідження.

Вважаємо, що топоніміка як частина мовознавства має значний потенціал для збагачення лексичного запасу учнів.

По-перше, вивчення топонімів сприяє розширенню словникового запасу дітей, знайомству з етимологією та семантикою географічних назв, що підвищує загальний рівень мовної культури.

По-друге, використання топонімійних матеріалів у навчальному процесі допомагає розвивати мовленнєві навички учнів. Завдання, пов'язані з аналізом і створенням текстів, що включають топоніми, стимулюють учнів до творчого використання мови, формують навички зв'язного мовлення, опису та аргументації.

Отже, введення дисципліни «Топоніміка рідного краю» у шкільний курс сприяє всебічному розвитку учнів, збагаченню їхніх знань та формуванню важливих навичок, необхідних для успішного життя в сучасному суспільстві. Це інноваційне рішення допоможе виховати покоління, яке глибоко розуміє та цінує свою історію, культуру та мову.

Література

1. Етимологічний словник української мови: В 7 т. URL : <http://resource.history.org.ua/item/0007831>.
2. Подлевська Н. В. Вивчення топонімів на уроках української мови старшокласниками у профільній школі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2013. Вип. 6 (2). С. 220–228.

**Світлини взяті з інтернет-ресурсів.*

Ніжнік О.С.

*заступник директора з навчально-виробничої роботи
ДНЗ «Охтирський центр ПТО»
м. Охтирка Сумської області*

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В ОСВІТІ: НОВІ ГОРИЗОНТИ НАВЧАННЯ

Анотація. У статті подано методіку застосування штучного інтелекту в навчальній та позаурочній діяльності зі здобувачами освіти професійно-технічного закладу на основі власного педагогічного досвіду.

Ключові слова: штучний інтелект, мовні моделі, адаптивне навчання, алгоритмізація ШІ.